

1981073043

SOSIOLOGIE EN DIE RADIKALE REKONSTRUKSIE VAN DIE SAMELEWING

Intreerede van professor H.C.J. van Rensburg,
Departement Sosiologie,
Universiteit van die Oranje-Vrystaat,
6 Augustus 1981

DIE UNIVERSITEIT VAN DIE ORANJE-VRYSTAAT

BLOEMFONTEIN

ISBN 0 86886 108 1

U.O.V.S. - BIBLIOTHEEK

198107304303010000014

*Geagte kanselier, geagte vise-rector,
lede van die Raad en Senaat,
my dekaan,
my kollegas, vriende, familie en studente:*

Vir my die meeste van almal, is hierdie 'n besondere geleentheid — een wat my veral tot diepe dankbaarheid stem. Dit is dan ook my opregte begeerte om hiermee almal te bedank wat op een of ander wyse tot my akademiese vorming en sodoende ook tot hierdie hoogtepunt bygedra het: in die formele konteks veral hierdie universiteit en sy mense, my leermeesters, my kollegas, en my studente, wat die afgelope 18 jaar vir my 'n aangename en geleentheidvolle atmosfeer vir akademiese arbeidsaamheid geskep het. In die informele konteks veral dank aan my ouers, my vriende en my gesin, maar die meeste van almal aan my vrou, wat dit vir my altyd moontlik maak om my akademiese leefwêreld ook in my huislewe voort te sit; trouens, wat ook dáár vir my 'n afgeskermdede atmosfeer skep waarin ek my werk ongestoord en met lus kan doen.

Baie dankie.

Ek het dit goed gedink om u vanaand toe te spreek oor die tema: **SOSIOLOGIE EN DIE RADIKALE REKONSTRUKSIE VAN DIE SAMELEWING.**

1. TWEE TRADISIËS VAN SAMELEWINGSREKONSTRUKSIE

Aldeur sedert die skryfdae van Auguste Comte het sosioloë hulle op een of ander wyse en met wisselende grade van oortuiging besig gehou met die rekonstruksie van die samelewing. Comte self, wat geleef het in 'n bewoë Frankryk van die na-revolusie, het hom op eie wyse bemoei met riglyne vir die restourasie van sosiale orde en vooruitgang en die reorganisasie van die ontwirgde samelewing. Vir dié doel bied Comte sy nuwe wetenskap — die sosiologie — as heilsmiddel aan met die missie van die wetenskaplike rekonstruksie van die samelewing, 'n missie waarin 'n elite van wetenskaplikes — sosioloog-priesters — hierdie reorganisasie van die samelewing moes lei en uitvoer. In die geskiedenis ná Comte het sosioloë sterk op hierdie *positiewe* of *wetenskaplike* model van samelewingsrekonstruksie voortgebou, en het daar mettertyd 'n stewige tradisie van positivistiese rekonstruksiedenke in die sosiologie tot stand gekom, geskoei op die lees van 'n "positiewe" wetenskap. Vir hierdie positiviste — die sogenaamde wetenskaplikes — is die sosiale realiteit 'n manipuleerbare objek en behels die rekonstruksie daarvan dan doelbewuste verstellings wat op instrumentele en tegnokratiese wyse deur sosiaal-wetenskaplikes in die gedaante van "*social engineers*" uitgevoer kan word.

Dit was egter veral Karl Marx wat in die loop van die negentiende eeu 'n gans ander inslag aan die rekonstruksie-ideaal van sosiaal-wetenskaplikes gegee het. Sy onvergenoeagheid met die kapitalistiese orde van sy tyd het daartoe aanleiding gegee dat Marx 'n nuwe samelewing gevisualiseer het waarvan 'n geïdealiseerde klasloosheid en die verdwyning van die staat die vernaamste kenmerke was. Tesame met hierdie samelewingsideaal, skep hy ook 'n revolusionêre strategie om bestaande regimes op radikale wyse te rekonstrueer deur veral die stryd teen privaatbesit aan te sê. Ná Marx is hierdie model van samelewingsrekonstruksie eweneens uitgebou, veral deur marxistiese en neo-

marxistiese sosiaal-wetenskaplikes, asook die sogenaamde radikale en kritiese sosioloë. Met die koms van hierdie tipe sosiologie kry die gedagte van samelewingsrekonstruksie voortaan 'n heeltemal nuwe kleur, wat veral skerp kontrasteer met die Comteaanse, positivistiese model van samelewingsrekonstruksie. Hiermee het twee duidelike tradisies van samelewingsrekonstruksie in die sosiologie tot stand gekom, waarin die sosioloog in die een geval die rol van 'n "antiseptically neutral technician" sou speel, en in die ander geval die rol van 'n "fiercely committed partisan".¹

Om verskeie redes wil ek my in hierdie voordrag slegs bepaal by die rekonstruksie-ideaal en -strategie van sosioloë uit die tradisie van die radikale en kritiese sosiologie. Nie alleen is hierdie stroming vir my as sosioloog 'n interessante opstelling nie, maar ook een wat voortdurend roep om hernieuide besinning in die sosiologiese onderneming. Ook moet dié "sosiologie" bepaald vir elke praktyk- en probleemgerigte sosioloog vreemde horisonne open, veral in 'n samelewing wat swaar gebuk gaan onder krankhede van velerlei aard en oorsaak. Vir die leek behoort hierdie ekskursie in die radikale en kritiese sosiologie eweneens 'n interessante nuwigheid te wees omdat die klank van die "ander sosiologie" eintlik die enigste is wat aan hierdie universiteit gehoor word en ook aan die Suid-Afrikaanse front om verskeie redes selde hoorbaar is. Boweal nog hou hierdie "sosiologie" potente en ingrypende implikasies vir die Suid-Afrikaanse samelewing en vir die Suid-Afrikaanse sosioloog in, waarvan beide leek en vakman ten minste kennis moet neem.

2. DIE TRADISIE VAN RADIKALE SAMELEWINGSREKONSTRUKSIE

Dit is ter aanvang belangrik om daarop te let dat ons in die radikale en kritiese sosiologie bepaald nie met 'n eenvormige sosiologie of 'n verenigde front van sosioloë te doen het nie. Die blote feit dat met verwysing daarna afwisselend sprake is van "*radikale*", "*kritiese*", "*skeptiese*", "*ideologiese*", "*refleksiewe*", "*wild*", "*marxistiese*", "*underdog*" en selfs "*swart*" sosiologie, dui die aanwesigheid van belangrike klemverskille en meegaande gebrek aan eenvormigheid maar al te duidelik aan.² Kenners (en eksponente) sou dit my bepaald ook verkwalik as ek hier lig-los en in dieselfde asem praat van kritiese en radikale sosiologie en daarmee die skreeuende verskille tussen die Duitse kritiese sosioloë en die Amerikaanse radikale sosioloë (wat inderdaad dui op denktradisies van wyd uiteenlopende aard) sonder meer negeer. Nietemin gaan dit vir my in hierdie uiteensetting alleen maar om die breë opstelling van sosioloë in hierdie tradisies wat in belangrike opsigte as vanuit dieselfde kraal en in een woord as "*radikaal*" bestempel kan word.

Radikalisme in die sosiologie toon egter aansienlike variasie. Colfax³ onderskei in dié verband vier style van radikalisme, naamlik:

- *Deelnemende* ("participatory") *radikalisme* — daardie sosioloë wat dit as hul sosiale verantwoordelikheid sien om deur hul ondersoek doelbewus by te dra tot die ondersteuning en bevryding van die onderdrukte in die samelewing.
- *Kulturele* ("cultural") *radikalisme* — daardie sosioloë wat openlik met die "*underdog*" in die samelewing identifiseer en simpatiek staan teenoor die eksotiese, die obskure, die bizarre en die onwettige.

- *Aktuele* ("topical") *radikalisme* — daardie sosioloë wat konvensionele sosiologiese teorie en navorsingstegnieke toepas op verskynsels wat polities radikale en revolusionêre betekenis het (byvoorbeeld revolusionêre bewegings, rassisme, imperialisme, armoede, ensovoorts) en wie se sentimente eweneens by die onderdruktes te vinde is.
- *Filosofiese* ("philosophical") *radikalisme* — daardie sosioloë wat gewoonlik aandrang op marxistiese oorspronge, en uit hoofde daarvan kritiek lewer op die teoretiese en metodologiese vestings van die sosiologie, veral positivistiese en funksionalisme.

Hierdie vier style van radikalisme is in der waarheid so verskillend van mekaar dat enige gemeenskaplike platform — polities of intellektueel — buite die kwessie is.⁴

Gebruik in die konteks van samelewingsrekonstruksie verwys die begrippe *radikaal* en *radikalisme* — so wil Neal⁵ — na beide politieke en sosiale denke en aksie wat roep om drastiese en onmiddellike verandering in bestaande instellings. In algemene taal dui dié begrippe dan op ekstreem linkse politieke aksie en denke. In die konteks van "*radikale*" *sosiologie* (of "*radikalisme*" in die *sosiologie*) verwys die tipering na sosiale idees en denke wat voorgee om tot die kern van sake deur te dring, maar ook verder gaan, en 'n oproep doen om drastiese en ingrypende veranderinge in bestaande sosiale instellings. In sy *positiewe* betekenis impliseer radikalisme (ook in die sosiologie) "a projection of a completeley new version of human life and enterprise". In sy *negatiewe* betekenis, daarenteen, impliseer radikalisme (ook in die sosiologie) "a threat to all aspects of ongoing life. Although many forms of radicalism eschew violence, there is little doubt that the overthrow of the existing order is part of the radical agenda."⁶ In dié lig moet ook die radikale en kritiese sosiologie gesien word: Enersyds is daar by dié sosioloë (en dié sosiologieë) 'n skerp kritiese beoordeling en veroordeling van bestaande samelewingsinstellings; andersyds, bedektelike of uitdruklike pleidooie en eise vir ingrypende of radikale verandering van die bestaande regime. Op dié manier spreek die radikale en die kritiese sosiologie inderdaad van beide ekstreem linkse denke en aksie by hierdie sosioloë, maar — en dit is belangrik — net ekstreem links wanneer beoordeel in terme van die heersende denk- en doenwyses van die "*establishment*".⁷

3. DIE RIGLYNE VAN MARX

'n Verwysing na Marx is in oorskouing van die radikale en kritiese sosiologie essensieel. Karl Marx is intellektuele vader en blywende voedingsbron van hierdie sosiologie. Dit is dan ook die bedoeling om in 'n kort Marx-weergawe enkele belangrike momente in sy kritiese denke aan te toon wat steeds as rigsgaander in die werk van radikale/kritiese sosioloë dien, en veral om daardie radikale drif in sy beskouinge oor samelewingsrekonstruksie aan te toon.⁸

In die eerste plek stel Marx 'n kritiese teorie van die samelewing daar; meer spesifiek is Marx 'n konflikteoretikus. Vanuit hierdie verwysingskader interpreteer, kritiseer en loën hy dan die kapitalistiese samelewing van sy tyd. Hoofkenmerke van dié samelewing is sy gesplete struktuur, tesame met die neiging om steeds meer en meer in twee vyandige kampe te polariseer; 'n polarisasie wat gepaard gaan met toenemende ellende onder die werkersklas, eventueel breekpunt bereik in 'n heftige klassestryd tussen die *bourgeoisie* (dit is die besitters van produksiemiddele, die kapitaliste) en die *proletariaat* (dit is

die besitlose werkers), en uiteindelik uitloop op bevryding van die proletariaat uit die greep van bourgeois onderdrukking en uitbuiting. Dit alles beteken wel 'n totale ineenstorting van die heersende samelewingstruktuur, maar na die anderkant ook 'n radikale rekonstruksie van die ou samelewing, die skepping van 'n nuwe samelewing by wyse van revolusie en in belang van die proletariaat.

In hierdie analise trek Marx enersyds openlik en skerp te velde teen die bourgeoisie met wie "samelewing" nie meer langer versoenbaar is nie. Andersyds openbaar Marx 'n besondere passie vir die belange van die proletariaat met wie hy simpatiseer as die onderdruktes en die uitgebuities van die bourgeois regime. Nie alleen word die werkers vir Marx op ekonomiese vlak uitgebuit nie; nie alleen word hulle onder tirannie van die kapitaliste vervreem van hul arbeid, hul produkte en die besit van produksiemiddele nie; maar ook word hulle in die proses van hulself en hul medemens vervreem omdat growwe eiebelang, gevoelloosheid en kontantbetaling die basis van die verhouding tussen mense geword het, en die werker in die proses 'n blote kommoditeit soos enige ander handelsartikel geword het. Tot hierdie uitbuiting en vervreemding werk die totale struktuur van die kapitalistiese samelewing mee. Juis daarom openbaar Marx 'n diepe skeptisisme waarmee hy alle bestaande bourgeois instellings onder verdenking bring: Sy veroordelende uitsprake aangaande godsdienst wat as opium vir die volk gebruik word en die staat wat instrument in die hande van die bourgeoisie is, is welbekend; so ook sy beskuldigings dat die gesinsverhouding tot 'n blote geldverhouding gereduseer is; dat persoonlike waarde in ruilwaarde omgesit is en dat daar in die plek van die tallose onvervreembare vryhede daardie enkele onredelike vryheid — dit is *vrye handel* — gestel is. So het die bourgeoisie — in woorde van Marx — dan die "mees hemelse ekstases van godsdienstige ywer, van ridderlike entoesiasme, van filistynse sentimentalisme" versuip in die "ysige water van egotistiese berekening".⁹ Vir Marx is die uitwissing van privaatbesit — dit is bourgeois besit — daarom eerste gebod van die revolusie.

Openlik plaas Marx sy hoop op en vereenselwig hy hom in denke en in aksie met die revolusionêre proletariaat — daardie klas wat die toekoms in sy hande hou, maar terselfdertyd ook dié klas wat niks behalwe sy kettings het om te verloor nie. Vandaar dan sy bekende oproep: "Werkers van die wêreld, verenig!", want eerste voorwaarde vir die emansipasie van die proletariaat is verenigde aksie en hul sending — so stel Marx — is "om alle vorige sekuriteite vir en versekerings van individuele besit te vernietig".¹⁰

Hiermee stel Marx 'n definitiewe strategie van samelewingsrekonstruksie daar. Ooglopend verlaat hy hom op revolusionêre rekonstruksie van die samelewing, aangespoor deur sy visualisering van 'n klaslose samelewing, en altyd in belang van die onderdruktes.

Marx se kritiese teorie is 'n openlike loëning van kapitalisme; sy wetenskapsopvatting hang dan ook ten nouste saam met sy ideale van 'n ander en beter samelewing. Sleutelelemente hiervan is sy aanwending van die dialektiek in samelewingsanalise en sy kritiese opstelling wat elke beginsel van die bestaande samelewing aanval. Sy analise van die samelewing is duidelik vanuit die oogpunt van die werkersklas: Wetenskap staan vir hom in diens van die uitgebuite klas; dit is 'n meganisme in die bevryding van die proletariaat. Die eerste oogmerk van Marx se samelewingsteorie is dan ook om bevestiging te

vind in die revolusionêre *praxis* — dit is die toepassing van kennis ten einde die wêreld te omvorm. Hiermee kry Marx se werk dan 'n enorme praktiese politieke betekenis. Naas wetenskap is dit ook revolusionêre ideologie wat nie alleen die onderskeiding tussen wetenskap en etiek ignoreer nie, maar ook die emansipasie van die mens van eksploitasie veronderstel. Met hierdie wetenskapsopvattinge staan Marx dan in skerp teenstelling met die sterk positivistiese tendens in die sosiale wetenskappe van daardie tyd. Self sou hy die gewaande objektiwiteit van die bourgeois wetenskap veroordeel: Ook dié wetenskap is in feite ideologies in die sin dat dit die werklikheid in belang van die besittersklas versluier.

4. MARX IN DIE RADIKALE EN KRITIESE SOSIOLOGIE

Die noue verbintenis tussen Marx en die werk van die radikale en kritiese sosiologie bly egter deurgaans 'n gekwalifiseerde verbintenis. Meer spesifiek is daar in die geskrifte van hierdie denkorientasies duidelike tekens van beide aanvaarding *en* verwerping van Marx, van beide uitbreiding *en* vervreemding van Marx. Van hierdie vervreemding en verwerping getuig veral die kritiek en wantroue wat ortodokse marxiste en die uitlopers daarvan op die werk van radikale en kritiese sosioloë het. (Byvoorbeeld die kritiek op Mills se "Power Elite"; onder andere sy vervanging van die *ekonomiese* "klas"-kategorie met die *politieke* "elite"-kategorie; die beskuldigings teen Habermas — doyen van die tweede generasie van die kritiese tradisie in Europa — as synde 'n "anti-sosialis", 'n "opportunist", 'n "samesweerder van die klasvyand" en selfs as 'n "reaksionêr"¹¹; die vae gerigtheid van hul kritiek op die mensheid as sodanig in plaas van teen 'n besondere klas of groep; hul onbevredigende gebruik van historiese ondersoek en gevolglike gebrek aan historiese detail aangaande die skepping, bestanding en verandering van sosiale vorme.)

Die omgekeerde is egter ewe waar, naamlik dat daar ook 'n opmerklieke vervreemding en selfs verwerping van radikale en kritiese sosioloë uitgaan ten opsigte van Marx en marxisme in sy ortodokse en neo-style. (Dit geld veral die heftige kritiek teen die materialistiese determinisme van Marx, teen Sowjet-kommunisme, teen leninisme, stalinisme, ensovoorts.) Dié vervreemding en verwerping is puntsgewys veral in die volgende saam te vat:¹²

- *Die afwesigheid van die proletariaat as die Marxistiese historiese subjek of sentrale revolusionêre agens* — Mills (en so ook lede van die Europese kritiese sosiologie) sien byvoorbeeld in die proletariaat heeltemal geen revolusionêre krag nie.
- *Die kenmerkende ommekeer van die marxistiese verhouding tussen basis (sub-) en superstruktuur* — soos gerealiseer in kritiek op Marx se ekonomiese determinisme en sy fetisjering van die arbeid, sowel as die meegaande verwaarloosing van die essensiële sake van historiese materialisme, waaronder dan veral verwaarloosing van die ekonomiese wette van beweging van kapitaal as produksiemiddel, die politieke masjinerie van die bourgeois staat en die strategie van die klassestryd wat nodig is om dit omver te werp.
- *Die gevolglike oorheersende klem op superstrukturele verskynsels* — dit blyk veral uit radikale en kritiese sosioloë se dominante aandag aan die staat, massakultuur, epistemologie, ideologie, die estetiese, ensovoorts.
- Origens is daar by die radikale en kritiese sosioloë *nie altyd meer so 'n*

duidelike revolusionêre imperatief soos by Marx aanwesig nie — dit word duidelik uit hul oordrewe belangstelling in abstrakte filosofiese en teoretiese probleme, hul onbetrokkenheid in werkersklaspolitiek wat hul diensbaarheid aan die proletariaat en betrokkenheid in praktiese politieke sake verskraal, en gevolglik 'n verloëning van die marxistiese *teorie-praxis*-verbondenheid tot gevolg het.

Hierdie is bepaald belangrike omvorminge wat dit in fundamentele opsigte dus moeilik maak om ongekwalifiseerd te praat van 'n tipiese Marx-inslag in die werk van die radikale en kritiese sosioloë en ook summier te aanvaar dat dié sosioloë in alle opsigte steeds integrale deel van die Marx-tradisie is. Ooglopend het veral die revolusionêre drif van die oorspronklike Marx verlore gegaan, ook sover dit hul globale opstelling met betrekking tot samelewingsrekonstruksie betref.

Ten spyte van hierdie wedersydse vervreemding en verwerping (dit is egter hoegenaamd nie doelbewuste pogings tot ondermyning van Marx nie) is daar egter steeds die toegeneentheid, die aanvaarding en die pogings tot improvisasie van Marx by die radikale en kritiese sosioloë. (Om dié rede noem Mills homself 'n "plain marxist", en is dit ook nooit te betwyfel dat die marxisme sedert die tyd van Carl Grünberg — die eerste voorsitter — die heersende prinsipie van die Frankfurt-Instituut gebly het nie. Dit blyk maar al te duidelik uit die werk van Horkheimer, Adorno, Marcuse en word vandag nogmaals bevestig deur die feit dat Habermas homself steeds as 'n marxist uitgee.) Veral dié sentrale tema dui op die onvervreembaarheid tussen Marx en die radikale/kritiese sosiologie: volgehoue radikale kritiek teen die kapitalisme en bourgeois samelewings in belang van die massas, die uitwissing van oorheersing in al sy vorme, en die herhaling van die belofte van 'n utopiese sameleving wat moet volg.

5. STELREÛLS VAN DIE RADIKALE EN KRITIESE SOSIOLOGIE

Gedagtig aan die voorgaande weergawe van Marx se samelewingsmodel en wetenskapsopvatting, is die onvervreembare raakpunte tussen Marx en die stelreëls van die radikale en kritiese sosiologie maklik in te sien. Szymanski¹³ gee dié stelreëls van die radikale sosiologie — en dieselfde elemente vind ons ook terug in die Europese weergawe daarvan; dit is in die kritiese sosiologie veral geassosieer met die *Frankfurter Schule* — baie duidelik weer in die volgende karakterisering:

- Die eerste bedoeling van die radikale sosiologie — so wil Szymanski — is *begrip van die sameleving*, en daarby veral inbegrepe, begrip van die struktuur van 'n bepaalde sameleving, van daardie meganismes wat ten grondslag van verandering lê, en van die menslike tipes wat die sameleving beheers.
- As tweede kenmerk openbaar die radikale sosiologie deurgaans 'n *ingesteldheid van skeptisisme*. Met hierdie skeptiese houding aanvaar radikale sosioloë niks op basis van geloof of gesag en as die enigste historiese moontlikheid nie, en dit geld beide heersende samelewingsinstellings en geykte wetenskapsopvattinge.
- As derde eis stel Szymanski dat radikale sosioloë noodwendig *samelewingskritici met 'n diepe menslike verbondenheid is*. Vanuit hierdie

kritiese opstelling moet radikale sosioloë uitlê — en dit is belangrik — hulle moet uitlê

- dat die huidige samelewing sleg funksioneer;
- dat mense se persoonlike frustrasies uit die sosiale struktuur spruit;
- dat huidige samelewingsinstellings onnodig en onderdrukkend is;
- en dat daar wel 'n ander en beter sosiale orde moontlik is.
- Voorts moet die radikale sosioloog homself "voel" soos die verdruktes van die samelewing;
- hierdie verdruktes bewus maak van die weë van bevryding;
- en ook meespeel in hul gesamentlike bevryding en hul strewe na 'n nuwe en mensliker samelewing.

In hierdie laaste stelling — dat die radikale sosioloog die verdruktes van die samelewing bewus moet maak van die weë van bevryding en sy meespeling in die bevrydingstryd — vind ons dan 'n baie duidelike aanduiding van die sosiale rekonstruksie-ideaal en -strategie van radikale sosioloë; dié moment van die radikale sosiologie word ook deur Horowitz¹⁴ beklemtoon wanneer hy stel dat die radikale sosiologie (sy "nuwe sosiologie") beide "*body of information*" en "*style of work*" is, waar hierdie "*style of work*" daarop dui dat betrokkenheid van wetenskap in die sake van die mens intrinsiek in die wetenskaplike onderneeming is en verder ook 'n volgehoue stryd vir 'n menslike wêreld impliseer. Miskien verwoord Winetrout hierdie rekonstruksiedrif van die radikale en kritiese sosioloë; dié moment van die radikale sosiologie word ook deur Horowitz¹⁴ beklemtoon wanneer hy stel dat die radikale sosiologie (sy "nuwe sosiologie") beide nog die beste: "In our present-day world it is not enough to be scholarly; one must also be concerned and angry enough to shout. It is not enough to understand the world; one must also seek to change it."¹⁵

6. RADIKALE EN KRITIESE SOSIOLOGIE AS SAMELEWINGS-KRITIEK

Op die werksaamhede van die radikale en kritiese sosiologie wil ek graag uitvoeriger voortborduur, veral sover hierdie werksaamhede sentreer rondom *samelewingskritiek* en *wetenskapskritiek* waarmee beide 'n *radikale transformasie van die samelewing* en 'n *radikale heroriëntasie in die sosiologie* in die vooruitsig gestel word.

6.1 Die samelewingsmodel

In die eerste plek is dit belangrik om in gedagte te hou dat die teoretiese basis van samelewingsanalise vir hierdie sosioloë die konflikmodel is, maar dan die konflikmodel pertinent in die kritiese of Marx-tradisie.¹⁶ Die crux van hierdie benadering is 'n *dialektiese* en *dinamiese* opvatting van die samelewing wat eventueel moet uitloop op 'n utopiese, konflikvrye toestand, of meer spesifiek: Die samelewing is *dialekties*, dit wil sê, hoogs gestratifiseer langs 'n enkele dimensie en na analogie van Marx se tweeklasmodel van die samelewing waarin die bourgeoisie en die proletariaat die enigste twee klasse van belang is. By die radikale en kritiese sosioloë vind ons hierdie gedagte van 'n dialektiese samelewingstruktuur pertinent terug in Mills se teenstelling van die "power elite" en die "massas", in Habermas se sogenaamde "inherente kontradiksies" wat laat-kapitalisme kenmerk, in Amerikaanse swart sosioloë se polarisering van "whites" en "blacks" en ook in die alompopulêre onderskeiding tussen

“haves” en “have-nots”. Sodanige tweedelings in samelewingsanalise is duidelik gerig op identifisering en deurgronding van daardie ongelykheid en beperkinge wat in die struktuur van klasse en elite-groepe ingebed is en wat die groei van menslike vryheid verhoed.

Benewens sy dialektiese struktuur is die samelewing in hierdie konflikanalise ook noodwendig *dinamies*, want spruitende uit sy dialektiese struktuur, is daar die voortdurende klassestryd, die voortdurende spel van dwang en opstand, van oorheersing en verset, van oorvloed en uitbuiting, wat daartoe aanleiding gee dat konflik en strukturele verandering alomteenwoordige kenmerke van die samelewing is en as normaal aanvaar moet word. Ooreenkomstig hierdie beginsel in samelewingsanalise is daar by radikale en kritiese sosioloë dan ook voortdurende deurgronding van die aard en meganismes van samelewingsverandering, asook van die aard en vooruitsigte van daardie sosiale bewegings wat die bestaande struktuur van die samelewing beveg. Origens is daar by hierdie konflikteoretici ook uitdruklike vermelding van 'n konflikvrye ideaal wat in beginsel na aan Marx se utopie van 'n *klaslose* samelewing kom.

6.2 Kritiese analise

Die werk van die radikale en kritiese sosioloë gaan egter veel verder as blote samelewingsanalise. By die analise is daar ook altyd skerp *kritiek teen en onvergenoegdheid met die bestaande samelewingsbestel*. Samelewingsanalise en samelewingskritiek gaan dus hand aan hand in die werk van hierdie sosioloë.¹⁷ Die taal waarin hierdie kritiek en onvergenoegdheid uitgeskree word, is onmiskenbaar in die trant van Marx self. Die kritiek is duidelik gerig teen die “establishment”, terwyl die simpatie ewe duidelik by die “underdogs”, die “have-nots”, die verdruktes, die uitgebuites en die massas van die samelewing lê. Die kritiese analise van hierdie sosioloë sny dus duidelik na koning en na kneg. Na die kant van die koning — dit is na die bevoorregtes, “haves”, heersers, “top-dogs” en “overdogs” — is die oogmerk van die kritiek by uitstek ontmaskering en veroordeling. Na die kant van die kneg — dit is die minderbevoorregtes, “have-nots”, onderdruktes en “underdogs” — is die oogmerk van die kritiek sekerlik die kweek van 'n onvergenoegdheid met wat is, en gepaard daarmee ook die kweek van 'n gevoeligheid vir wat kan wees. Hul kritiek open die oë vir die moontlikheid van 'n alternatiewe bestel. In dié sin dien die radikale en kritiese sosiologie dan ooglopend kneg eerder as koning, want die massas, die “have-nots” en die “underdogs” moet die voordeeltrekkers van die kennis en ondersoek van die radikale en kritiese sosiologie wees.

Inderdaad betrek die radikale en kritiese sosioloë 'n besonder wye spektrum van onderwerpe waardeur feitlik elke samelewingsinstelling vir kritiese analise onder-skoot kom. Hieronder byvoorbeeld die vorme van kapitalisme, die struktuur van die staat en staatsvorme, die opkoms van instrumentele rede, ontwikkelinge in wetenskap, tegnologie en tegniek, die positivisme, die vatbaarheid van mense vir ideologie, outoritarisme, burokratisme, die kultuurindustrie en massakultuur, die massamedia en massamanipulasie, bourgeois gesinsverhoudinge, en vele meer. Een sentrale tema is in hierdie kritiek deurlopend: dit is die vervreemding en uitbuiting van die mens en sy oorheersing deur die bourgeoisie en bourgeois instellings. In al die gevalle van kritiek is radikale en kritiese sosioloë dan besig om deur negatiewe denke kontradiksies te ontbloot, besig om die negatiewe in die realiteit ten toon te stel, om die “establishment” te ontmasker, en om oorheersing in al sy vorme teen te werk.

6.3 Veranderings- en bevrydingsideale

Tesame met die kritiese analise van die samelewing en die sigbare onvergenoegdheid daarmee, openbaar radikale en kritiese sosioloë ook 'n *passie vir en meegaande propagering van verandering, emansipasie en bevryding*. In dié opsig is hul basiese kontensie dieselfde: Die mens verkeer in 'n haglike toestand van oorheersing, vervreemding en onvryheid waaruit hy bevry of geëmansipeer moet word. Hierdie bevryding vereis 'n diepgaande kwalitatiewe transformasie, dit is 'n radikale rekonstruksie van die samelewing, "violent change usually in the form of revolution. The revolution should be now", aldus Hagedorn en Labovitz.¹⁸ Ten opsigte van die gemeenskaplike veranderingsideaal sowel as die strategieë van bevryding is daar duidelike verskeidenheid, en ewe dikwels ook ongespesifiseerd, by die radikale en kritiese sosioloë op te merk. Marx het in hierdie verband die revolusionêre *praxis* voorgehou, maar dit is nie altyd in onvervreemde vorm in die werk van hierdie sosioloë terug te vind nie. By hulle lê die verandering wat moet plaasvind, duidelik op beide individuele en samelewingsvlak. Ten op sigte van die individu behels dit eksistensiële emansipasie of bevryding van die mens uit sy toestand van oorheersing, vervreemding en verslawing deur self-emansipasie en selfskepping met die individu as die "fount of freedom". Verandering op hierdie vlak behels dan bevryding van daardie karikatuuragtige mens wat Mills as die "*cheerful robot*" en Marcuse as die "*one-dimensional man*" beskryf. Op die vlak van die samelewing impliseer die verandering die radikale transformasie van al daardie onderdrukkende samelewingsinstellings deur 'n revolusie van die massas.

In die Amerikaanse radikale tradisie is hierdie veranderingsideaal reeds onmiskenbaar by Veblen¹⁹ waarneembaar wanneer hy ten opsigte van die taak van die samelewingskritikus opmerk dat die bande van gebruik, voorskrif, beginsels en voorbeeld verbreek moet word, uit vrees dat die geskiedenis 'n verdere en miskien finale triomf van imbesiele instellings oor lewe en kultuur sal opteken. Nog duideliker kom hierdie gedagtegang na vore in C. Wright Mills²⁰ se "sociological imagination"; daardie geesteskwaliteit waardeur die individu as't ware wakker geskud word, 'n nuwe denkwysse verwerf en 'n transevaluasie van waardes beleef. Op sterkte hiervan kan die menslike rede voortaan 'n groter rol in die sake van die mens speel en hom bevry van die massasamelewing waarin mense hulself doelloos voel omdat hulle van mag en besluitneming afgesny is.

Soortgelyke ideale is ook merkbaar in die Duitse kritiese sosiologie. Voorbeelde is Marcuse²¹ se geloof in die transenderende vermoë van die mens op sterkte waarvan daar nog altyd uit homself die kans op bevryding en kwalitatiewe verandering moontlik is. So 'n totale revolusie is vir hom nodig en geregtig omdat die kapitalistiese samelewing die bestaan van die menslike realiteit en die kwaliteite van die menslike spesie as sodanig bedreig. Die revolusie beteken dat die *logos van oorheersing* (oorheersing wat daarop neerkom dat die mens gemanipuleer word tot 'n skyntoestand van geluk waarin hy so vasgevang is dat hy die valsheid daarvan nie meer kan onderken nie) moet plek maak vir die *logos van bevrediging* (dit vereis die uitbouing van die vermoëns van fantasie, estetiese gevoel en erotiese belewenis). Vir Marcuse voltrek hierdie radikale omvorming van die behoeftes en bewussyn van die mens sigself in die *Epog van die Groot Weiering* — daardie houding waarin die mens in alles wat hy voel, dink en doen, daarvan getuig dat hy gebreek het met die bestaande orde en die waardes waarin dit gegrond is. Op soortgelyke wyse trek Habermas²² veral skerp

te velde teen moderne, staatsgereguleerde kapitalisme en sy meelopers van massamanipulasie, verdraaide kommunikasie, tegnokratiese oorheersing en die valse konsensus wat dit meebring. In die plek daarvan pleit hy vir 'n radikale demokratisering van die samelewing ter bereiking van rasonele konsensus oor kollektiewe belange, aanvaarbaar vir almal en dus ook bindend vir almal. Dit wil Habermas by wyse van vrye spraak, rasonele diskoers en beredeneerde wilsvorming te midde van werklike demokratiese deelname en openbare debat bewerkstellig. Voordat hierdie emansipasie en transformasie kan realiseer, is dit egter nodig dat daardie struikelblokke wat in die weg van selfrefleksie, rasonele diskoers en rasonele konsensus staan, uitgewis word. En dit behels veral die uitwissing van bourgeois instellings van die moderne kapitalisme en die valse konsensus en vele vorme van oorheersing wat dit meebring.

6.4 Die utopie . . .

Die uiteinde of resultaat van hierdie veranderings-, emansipasie- en bevrydingsideale — dus die *utopie of nuwe samelewing* waarna gestreef word — word eweneens op uiteenlopende wyse deur radikale en kritiese sosioloë gevisualiseer, en nie noodwendig altyd in die vorm van Marx se *klaslose samelewing* of sy *samelewing sonder staat* weergegee nie. Utopiese elemente — hoewel dikwels onderontwikeld, inhoudloos en ongespesifiseer — is duidelik merkbaar in Veblen se droom van 'n *vrye natuurmens*; vry van 'n standehiërargie, die staat en georganiseerde oorlogvoering. Ook is dit merkbaar in Horkheimer se *rasionele samelewing*; in Adorno se *onvervulde moontlikhede*; in Marcuse se *sosialistiese samelewing*; in Mills se idealisering van die *klassieke, liberale samelewing* en sy *gemeenskap van primêre publieke*. Eweseer reflekteer Habermas se *massademokrasie*, sy *rasionele konsensus* en sy *ideale redevoeringsituasie* duidelike utopiese momente. Al hierdie utopieë bevat egter één gemeenskaplike element: Deurentyd is daar die kritiese uitwys van antiteses of diskrepansies tussen die mens se *eksistensie* en sy *essensie*; tussen *aktualiteit* en *potensialiteit*; tussen *dit wat is* en *dit wat kan of behoort te wees*.

Hierin is dan die grote geloof, maar terselfdertyd ook die effektiwiteit van radikale en kritiese sosioloë geleë, naamlik dat hul kritiese analise van die samelewing 'n stimulerende en aktiewe faktor in die verligting en bevryding van die massas kan wees; meer spesifiek, 'n stimulerende en aktiewe faktor in die bewus- en gevoeligmaak van die massas vir die haglikheid van hul posisie. Deur hul kritiek skep hulle nie net verwagtinge vir 'n beter lewe nie, maar skep hulle uiteindelik ook 'n dwingende hunkering na emansipasie en bevryding. Deur hul utopieë stel hulle in der waarheid standarde vir 'n beter samelewing daar en open hulle daardeur alternatiewe moontlikhede vir die bestaande orde. Uiteindelik impliseer die utopie dus 'n subtiële of blatante oproep tot revolusionêre optrede en die radikale rekonstruksie van die samelewing.

Met hierdie kombinasie van kwaliteite en werksaamhede — 'n kombinasie wat naas samelewingsanalise ook samelewingskritiek, samelewingsonvergenoegtheid, 'n passie vir en propagering van verandering, utopiese ideale van bevryding en 'n hunkering na 'n ander en beter samelewing bevat — kry die radikale en kritiese sosiologie uit die aard van die saak 'n sterk prakties politieke en selfs aktivistiese inslag. Sosiologie word in gedaantes van radikale en kritiese sosiologie dan, enersyds, 'n *geëngageerde sosiologie* — dit is 'n sosiologie wat emansipasie of bevryding wil bewerk; 'n sosiologie wat 'n samelewing sonder

onreg moet bespoedig; maar, andersyds, ook 'n "anti-establishment"-sosiologie — dit is 'n sosiologie in belang van die massas; 'n sosiologie wat in diens van die uitgebuite klas staan.²³

7. RADIKALE EN KRITIESE SOSIOLOGIE AS WETENSKAPSKRITIEK

Uit die aard van die saak beteken hierdie vreemdsoortige opstelling — vreemdsoortig wanneer bekyk uit 'n positivistiese gesigshoek — 'n radikale heroriëntasie in wetenskapsopvatting en ten opsigte van die sosiologie in sy heersende toestand. By wyse van 'n filosofiese radikalisme bring die radikale en kritiese sosioloë vele van die belangrikste teoretiese en metodologiese steunpilare van die sosiologie onder verdenking, daag hulle uitdruklik die meeste gevestigde aannames van die sosiale wetenskappe uit, en pleit hulle weliswaar vir 'n wesenlik ander sosiologiese aanpak wat sosiologie tot samelewingskritiek en tot medium vir die bevryding of emansipasie van die onderdruktes in die samelewing omvorm. Openlik neem radikale en kritiese sosioloë ook hier 'n afywsende houding jeens die *akademiese "establishment"* en *"establishment"-sosiologie* in. Naas samelewingskritiek behels hierdie sosiologie dan ook wetenskapskritiek: laasgenoemde waarvan die crux neerkom op ontmaskering van bourgeois belange in die sosiologie en die misbruik van sosiaal-wetenskaplikes in belang van die heersersklas en tot bestendiging van die *status quo*.²⁴

Methodologies verwerp die radikale en kritiese sosioloë die positivisme (neopositivisme) in die sosiale wetenskappe. Eerstens geskied dit op aanklag van 'n konserwatiewe ideologiese sydigheid wat tot uiting kom daarin dat 'n positivistiese opstelling eintlik meewerk tot legitimering en bestendiging, 'n "freezing" van die *status quo* en aldus ook van elite-ekspluitasie. Wrong stel in dié verband dat "positive science's acceptance of the impregnable 'facticity' of what currently exists excludes awareness of what might be possible and therefore justifies the status quo."²⁵ Tweedens is dit ook duidelik dat 'n positivistiese sosiologie met sy sterk klem op wetmatighede in die sosiale wêreld eintlik tegniese kontrole van die mens op die oog het, in essensie aldus manipulatief is, en dan tereg ook as die "science of unfreedom" bestempel kan word.²⁶ Derdens bring 'n positivistiese opstelling in die sosiale wetenskappe mee dat sentrale aspekte van die sosiale realiteit uitgesluit word. Dit geld onder andere die feit dat die positivisme wetenskap tot die enigste kategorie van kennis verhef, dat dit nie genoegsame begrip vir die selfformatiewe en intersubjektiewiteit het nie, en in werklikheid alternatiewe moontlikhede en potensialiteit buite die bestaande negeer. Bauman stel dan ook: "The original sin of positive social science consists precisely in its inability, or unwillingness, to lift itself above the horizon of the present."²⁷

In hierdie trant van anti-scientisme en anti-positivisme is die gewaande eise van objektiewiteit, waardestrydigheid en neutraliteit dan eweneens vir radikale en kritiese sosioloë geen haalbare sake meer nie.²⁸ Trouens, kritiese sosiologie (so wil Bauman) moet juis die emansipasie van die sosioloog van vele van hierdie "truïsmes" en oogklappe wat in die positivisme tot stand gekom het, bewerk. Subjek en objek is vir hierdie sosioloë in die sosiale wetenskappe dermate aan mekaar verbonde dat ook analise en oordeel, feit en waarde, wetenskap en etiek nie van mekaar te skei is nie. Maar die argument gaan ook verder daarin dat 'n sogenaamde *objektiewe* houding in werklikheid 'n konserwatiewe aanvaarding en voorkeur impliseer; in wese dus 'n bewustelike of onbewustelike diensbaar-

heid aan die *status quo* openbaar omdat die bestaande (die sosiale werklikheid as die objek) summier en op fatalistiese wyse as gegewene en ook as goed aanvaar word; dat 'n bepaalde waarde of belang — dié van die heersersklas en die heersende orde — dus te midde van die eis vir waardeverryheid juis verheerlik word. Tesame hiermee ook die verwyd van radikale en kritiese sosioloë dat die strenge skeiding tussen waardes en feite 'n mate van kilheid in die sosiologie gebring het wat in stryd is met hierdie dissipline se basiese studiemateriaal, en sodoende gevaar loop om 'n sosiologie sonder samelewing te word. Sosioloë — so verwyd die radikales — is maar al te gewillig om 'n neutrale houding in te neem wanneer hulle met etiese eise of keuses gekonfronteer word. Ook dié ingesteldheid word gekritiseer met vrae soos: "When does independence slip into irresponsibility? When does the absence of independence slip into sheer conformism?"²⁹ Dowd se stelling gee dieselfde gedagte weer: "To be uncommitted is not to be neutral, but to be committed — consciously or not — to the *status quo*".³⁰ In breë trekke is dit dan die belydenis van die radikale en kritiese sosioloë dat wetenskap waardebelade is en hom gevolglik ook moet besig hou met *wat behoort te wees*.

8. 'N RADIKALE SOSIOLOGIE VIR SUID-AFRIKA

Vanselfsprekend staan die Suid-Afrikaanse sosiologie nie los van ontwikkelinge op die internasionale front nie, bepaald ook nie van die impak van die voorbehandelde radikale en kritiese denke in die sosiologie nie. Soos elders, getuig die geskiedenis van die sosiologie in Suid-Afrika eweneens van duidelike momente van rekonstruksiedenke en rekonstruksiebetrokkenheid.³¹ Ooglopend was die bydrae van die sosiologie tot die rekonstruksie van die Suid-Afrikaanse samelewing — benewens die beskeidenheid daarvan — tot dusver egter byna uitsluitlik langs lyne van sogenaamde wetenskaplike betrokkenheid waarin die sosioloog *qua* sosioloog dan hoofsaaklik as navorser en feiteversamelaar, hoogstens as konsultant of adviseur, maar in elk geval meestal as handperd van die regeerder en tot bestendiging van die *status quo* figureer. Meer nog, hierdie rekonstruksiebetrokkenheid van die sosiologie en van sosioloë in Suid-Afrika dui sonder twyfel op 'n eensydige betrokkenheid, veral in belang van die Blanke en die heersende politieke "establishment". In die proses neig Suid-Afrikaanse sosioloë dan om prioriteit te gee aan sake wat die Blankes se welsyn raak, om vele sake as onproblematies te definieer wat natuurlikerwys die sosioloog moet interesseer, en stuur veral Afrikaner-sosioloë in hul navorsingskeuse dikwels en gerieflikheidshalwe duidelik verby polities sensitiewe en omstrede areas.

Met sosioloë se pogings tot die radikale rekonstruksie van die Suid-Afrikaanse samelewing was daar tot dusver weinig simpatie en verdraagsaamheid. Trouens, sover dit samelewingsrekonstruksie betref, is die radikale en kritiese sosiologie eintlik 'n "verbode" sosiologie in Suid-Afrika — nie alleen omdat dit fundamentele bevraagtekening van die bestaande orde sou impliseer nie, maar veral omdat dit die revolusionêre omvorming van die samelewing op sy agenda sou hê.

Suid-Afrika het gevolglik nog nie 'n betekenisvolle kwota van radikale en kritiese sosioloë gesien en beleef nie. Merendeels was daar tot dusver slegs sprake van liberale reformiste. Nogtans sou 'n mens in bespiegeling oor die toekoms van die Suid-Afrikaanse sosiologie nie die oë kon sluit vir die moontlikheid van 'n potente radikale sosiologie vir Suid-Afrika nie. Ek is oortuig daarvan dat die toekoms die basiese premisse en programme van die radikale en kritiese

sosiologie net meer aanvaarbaar *en* ook makliker implementeerbaar sal maak. Gevolglik bly die aandeel wat so 'n sosiologie in 'n radikale rekonstruksie van hierdie samelewing kan hê, bepaald 'n potente.

Bowendien is daar in die Suid-Afrikaanse konteks 'n betekenisvolle reeks van faktore wat gunstig meespeel in die radikalisering van die sosiologie en positief kan bydra tot die vestiging van 'n Suid-Afrikaanse radikale sosiologie. Hieronder verdien veral drie faktore besondere vermelding:

- Eerstens dra die huidige samelewingsbestel in geen geringe mate by tot die radikalisering van die Suid-Afrikaanse sosiologie nie. Hierdie samelewing met sy diep verdeelde sosiale struktuur van 'n Wit "elite" en 'n Swart "proletariaat", sy Blanke "haves" en Nie-Blanke "have-nots", bied begryplikewys veel speelruimte vir kritiese en radikale denke en aksie en bied daarmee saam ook 'n ontvanklike klimaat vir 'n kritiese en radikale sosiologie en die meegaande ideaal vir 'n radikale rekonstruksie van die samelewing.
- 'n Tweede faktor is die te wagte opkoms van Swart en ander Gekleurde intelligensia wat sekerlik ook sy kwota sosioloë sal oplewer. Ek glo dat min van hierdie sosioloë die Suid-Afrikaanse samelewing anders as problematies, onaanvaarbaar, onbevredigend en onleefbaar sal vind, bepaald 'n kritiese en selfs radikaal-aktivistiese opstelling daarteenoor sal inneem, en as sosiale kritici ook as die georganiseerde voorhoede kan ageer om die weg te berei vir die radikale rekonstruksie van die samelewing. Soos dit in Amerika (met sy "swart" sosiologie) deels die geval is, kan 'n radikale sosiologie in Suid-Afrika eweneens 'n "gekleurde" sosiologie wees.³²
- In die derde plek kan die radikalisering van die sosiologie ook versterk word deur voortdurende en toenemende politieke onsekerheid en onstabiliteit in die land. In dié verband toon Bottomore³³ aan dat dit juis in tye van manifeste konflik en stryd in 'n samelewing self is dat die onderskeiding tussen 'n konserwatiewe en 'n radikale sosiologie skerp omlyn word *en* die radikale sosiologie 'n meegaande groeiende belangrikheid in die hele veld van sosiale denke aanneem. In hierdie opsig leen die Suid-Afrikaanse situasie hom eweneens by uitnemendheid tot konstituering van 'n radikale of kritiese sosiologie hier te lande.

Die hooflyne van 'n radikale sosiologie vir Suid-Afrika is (in die lig van die voorgaande uiteensetting) ook nie moeilik te trek nie. Omdat sosioloë — ook die radikales — vrae oor bepaalde samelewings met eiesoortige probleme vra, kan 'n mens sekerlik detailverskille tussen Suid-Afrikaanse radikale sosioloë en dié op die internasionale front verwag. Die temas van kapitalisme en van 'n bourgeois regime, van klas en klassebotsing, van uitbuiting, oorheersing en vervreemding, en die oproep om verandering van dié toestande, asook die belofte van 'n nuwe en beter samelewing, is egter universeel en ook nie irrelevant vir die Suid-Afrikaanse konteks nie. Sy universele en sy unieke aard in ag genome, sou 'n mens in 'n Suid-Afrikaanse radikale sosiologie dan 'n openlike morele en politieke verbondenheid verwag wat veral tot uiting sou kom in

- 'n *skerp teenkanting teen imperialisme*, gesien as daardie sosiale sisteem wat Afrika en sy mense polities domineer en ekonomies uitbuit;

- 'n *begaandheid oor Afrika se massas*, en die meegaande voorkeur vir sosialistiese ekonomiese en politieke strategieë;
- 'n *verwerping van die gevestigde instellings van 'n onderdrukkende regime*, veral die witmanspolitiek, Blanke oorheersing en apartheidsinstellings met hul kleuregedifferensieerde bevoordeling en benadeling;
- *die eis van radikale transformasie en rekonstruksie van die huidige samelewing*, wat veral gelyke distribusie, regverdige toedeling en die uitwissing van "wit" oorheersing moet behels;
- *asook die ideaal van 'n totaal ander en nuwe samelewing*, gerig deur die helder droombeelde van bevryding en emansipasie en die hunkering na 'n beter, oop samelewing.

In elk geval het die sosioloog in die Suid-Afrikaanse konteks veel gronde vir moralisering, seker ook vir kritiese veroordeling en selfs vir radikale veranderingsprogramme, soveel meer nog in die geval van daardie sosioloë wat in die kritiese en radikale tradisie staan. Dit is ook die redes waarom die Suid-Afrikaanse sosiologie vandag een van die vernaamste frontliniedisiplines geword het waarbinne probleme van akute politieke belang in hierdie samelewing geopper word. 'n Mens kan dan verwag dat die politieke behoeftes van die dag nuwe fokus op die sosiologie sal plaas en dat die sosiologie in die toekoms steeds produktief van radikale forums sal bly.

9. MY EIE SOSIOLOGIE . . .

Maar ook in my eie soeke na identiteit as sosioloog in hierdie samelewing, sowel as in my soeke na 'n identiteit vir die Suid-Afrikaanse sosiologie as sodanig, kan ek self nie heeltemal aan die eise en impak van die radikale en kritiese sosiologie ontkom nie. Vir "establishment"-gesindes — in die sosiale, politieke en akademiese konteks — sou dit na hierdie relaas seker makliker wees om verdoemende uitsprake oor die arrogansie en die verdorwenheid van hierdie sosiologie te maak. Self kan ek egter nie hierdie uiters belangrike sosiologie ongekwalifiseerd verwerp nie, want in vele opsigte is daar tog 'n opvallende onvervreembaarheid en bly ook hierdie sosiologie in die laaste instansie steeds sosiologie. Veral oor die volgende gemeenskaplikhede kan daar min twyfel by sosioloë bestaan:

In die eerste plek is dit die gemeenskaplike opdrag van alle sosiologieë en ook van alle sosioloë *om samelewings en fasette daarvan grondig te analiseer en te begryp*.³⁴ Sekerlik is die spanwydte van hierdie opdrag nie slegs beperk tot analise van die samelewing net in sy heersende toestand nie — dit wil sê, sy "is" nie. Sosioloë moet ook bereid wees om hierdie samelewing se "kan wees"- en selfs sy "behoort te wees"-moontlikhede en potensialiteite te ondersoek.

Daarbenewens is dit ook 'n onvervreembare kenmerk van die sosiologie, sowel as 'n noodsaaklike eis aan alle sosioloë, om in hul samelewingsanalise 'n *inherent kritiese karakter* te handhaaf.³⁵ Dit is deel van sosioloog-wees om voortdurend die heersende institutionele orde krities te betrag, en in die proses nie net gevestigde belange te ontmasker nie, maar ook die wyses waarop hierdie belange deur ideologieë gelegitimeer en gedien word. In hierdie samelewing is dit bepaald ook deel van die sosioloog se taak om die skrale leefbaarheid van hierdie samelewing vir die meeste van sy mense uit te wys, en tesame daarmee ook daardie instellings wat tot hierdie differensiële leefbaarheid meespeel, te

bevraagteken.³⁶ Dieselfde geld natuurlik ook die *inherent skeptisisme* van sosioloë. Uit hoofde van hul kennis en noue omgang met die samelewing en sy instellings is sosioloë inderdaad in posisies wat hulle meer blootstel aan en ook kwesbaarder vir skeptisisme maak. Soveel te meer is dit die geval in 'n verwronge sosiale wêreld wat dit vir hom onmoontlik maak om alle gevestigde strukture, instellings en kultuur as die enigste historiese moontlikhede te aanvaar, en miskien daardeur die korrupte en die onleefbare wetend of onwetend goed te keur en te bestendig.³⁷ 'n Mens kan selfs verder gaan en — á la Bottomore³⁸ — ook praat van 'n *inherent radikale oriëntasie* van die sosiologie. Dit kom nie alleen daarin tot uiting dat die sosiologie voortdurende kritiek van alle bestaande teorieë van die samelewing behels nie, maar ook daarin dat die sosiologie in sy sosiale gevolge inherent radikaal is. Deur sy verspreiding van begrip oor hoe sosiale verhoudinge ontstaan, voortduur of verander kan word, het die sosiologie bepaald 'n verligtings- en ook 'n vrymakende uitwerking. Bowendien kan 'n radikale drif in die betrokkenheid van sosioloë ook positief werk, veral in daardie situasies waar 'n trae slapheid en halfhartigheid te midde van dringende samelewingsrekonstruksie te bespeur is.

Dit bring ons uiteindelik weer by die tema van *samelewingsrekonstruksie* in die sosiologie. Ofskoon die rekonstruksie-ideale en -strategieë by sosioloë groot variasie vertoon, en ofskoon samelewingsrekonstruksie vir baie sosioloë slegs idealistiese rekonstruksies in denke bly, moet sosioloë nietemin voortgaan om hul vak, hul kennis en hul insig aan te bied om van hierdie samelewing steeds 'n leefbaarder en gelukkiger samelewing vir al sy mense te maak. Gepaard met hierdie ideale van samelewingsrekonstruksie gaan egter ook die erkenning dat die huidige samelewing onbevredigend is, die aanvaarding dat 'n ander, 'n beter en 'n leefbaarder samelewing moontlik is, en ook die strewe na 'n samelewing wat as samelewing vir almal bevredigend moet wees. Maar veral ten opsigte van samelewingsrekonstruksie moet sosioloë realisties wees, want ten spyte van die feit dat daar by sosioloë nog altyd die soeke na 'n beter, 'n gelukkiger, 'n leefbaarder samelewing, nog altyd die strewe na die utopiese of droomwêreld-agtige "als samenleving bevredigende samenleving" was, is daar by sosioloë nogtans geen definitiewe maatstaf vir so 'n beoordeling nie.³⁹ Ten spyte van die feit dat die ideaal van samelewingsrekonstruksie in beginsel dieselfde is, is dit nogtans nie die geval ten opsigte van die visualisering van die utopie — dit is daardie samelewing wat vir almal goed, gelukkig en leefbaar is — wat moet volg nie; so ook nie ten opsigte van die middele of weë wat sosioloë implementeer of volg om húl besondere skaking van die utopiese te beredder of te realiseer nie. Die utopieë is maar altyd en vir almal ontwykend; seker maar omdat utopieë nêrens en nooit bestaan nie. Om dié redes moet sosioloë in hul samelewingsrekonstruksie realisties wees.⁴⁰

Samelewingsanalise, samelewingskritiek en samelewingsrekonstruksie — waarby telkens 'n inherent kritiese, skeptiese en selfs radikale element geïmpliseer — is vir my opstellings wat nie net die prerogatief van die radikale en kritiese sosioloog is of behoort te wees nie. Weliswaar is dit die stelreëls van my vak, noodsaaklik en rigtinggewend ook vir sosioloë in hierdie samelewing. Hoewel radikale en kritiese sosioloë hierdie beginsels soms op onakademiese wyse oorbeklemtoon en verheerlik, is ook húl aandrift waardevol en verrykend daarin dat dit klaarheid bring oor die perke van jou eie sosioloog-wees en oor die grense van die sosiologiese onderneming.

VOETNOTE

1. Na aanleiding van Berger, P.L.: "Sociology and Freedom", in *The American Sociologist*, vol. 6, 1971, p. 5.
2. Literatuur wemel eweneens van teenstellings vir hierdie tipe sosiologieë, byvoorbeeld "bourgeois" sosiologie, "corporate", sosiologie, "establishment"-sosiologie, "tradisionele" sosiologie, "akademiese" sosiologie en "wetenskaplike" sosiologie.
3. Colfax, J.D.: "Varieties and Prospects of 'Radical Scholarship' in Sociology", in Colfax, J.D. & Roach, J.L. (reds.): *Radical Sociology*, Basic Books, New York, 1971, pp. 81-92. Hierdie klassifikasie van radikale sosioloë word deur Colfax en Roach ("Introduction — The Roots of Radical Sociology", in Colfax, J.D. & Roach, J.L. (reds.): *op.cit.*, pp. 14-15) nog nouer getrek tot 'n tweedeling van professioneel radikale sosioloë en politieke radikale sosioloë. *Professioneel radikale sosioloë* verwys na daardie sosioloë wat 'n kritiese houding openbaar jeens die sosiologie en dan veral ten opsigte van hoofstroom-sosiologie. Hul radikalisme bevat nie 'n substantiewe politieke inhoud nie, en hulle is ook in die meeste gevalle onwillig of nie in staat om radikaal politieke waardes in hul werk te inkorporeer nie, sosioloë wat hulle dus slegs met wetenskapskritiek besig hou. *Polities radikale sosioloë*, daarenteen, verwys weer na daardie sosioloë wat beide 'n openlik kritiese houding jeens die instellings van die bourgeois samelewing inneem, hul verbind tot die transformasie van hierdie samelewing en poog om vrae rondom die organisasie van toekomstige samelewings te hanteer, dikwels bande met radikale bewegings vir sosiale verandering het en hul tot aktivisme verbind, sosioloë wat hul dus by uitstek met samelewingskritiek besig hou. Dit is dan ook veral hierdie tweede vorm van radikalisme — dit is politieke radikale sosiologie — wat hom verbind tot die radikale rekonstruksie van die samelewing.
4. Kon, I.S.: "The Crisis of Western Sociology and the 'Second Discovery' of Marxism", in Bottomore, T.B. (red.): *Crisis and Contention in Sociology*, Sage Publications, Londen, 1975, p. 61.
5. Neal, F.W.: "Radicalism", in Gould, J. & Kolb, W.L. (reds.): *A Dictionary of the Social Sciences*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964, p. 572.
6. Bittner, E.: "Radicalism", in Sills, D.L. (red.): *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, vol. 13, The MacMillan Co. and the Free Press, 1968, p. 294.
7. Hiervolgens sou daar aldus ook sprake kon wees van *liberale sosioloë* (diegene wat stadiger, minder drastiese verandering soek), *konserwatiewe sosioloë* (diegene wat bewuste pogings tot basiese verandering teenstaan) en *reaksionêre sosioloë* (diegene aan die ekstreem regse kant van so 'n spektrum wat begeer om na voorheen bestaande instellings en praktyke terug te keer).
8. 'n Goeie weergawe van die radikale drif in Marx se denke is veral te vinde in: Marx, K. & Engels, F.: *The Communist Manifesto*, Penguin, Middlesex, 1977. Vergelyk ook Dahrendorf, R.: *Class and Class Conflict in an Industrial Society*, Routledge & Kegan Paul, Londen, 1972, veral pp. 3-35; Bottomore, T.B.: *Marxist Sociology*, The MacMillan Press, Londen, 1975.
9. Marx, K. & Engels, F.: *op.cit.*, p. 82.
10. *Ibid.*, p. 92.
11. Van den Berg, A.: "Critical Theory : Is There Still Hope?", in *American Journal of Sociology*, vol. 86, nr. 3. 1980, p. 451.

12. Vergelyk in hierdie verband veral: Van den Berg, A.: "Critical Theory : Is There Still Hope?", in *American Journal of Sociology*, vol. 86 nr. 3, 1980, p. 463; asook Held, D.: *Introduction to Critical Theory : Horkheimer to Habermas*, Hutchinson, Londen, 1980, veral pp. 353 e.vv.; Schroyer, T.: "A Reconceptualization of Critical Theory", in Colfax, J.D. & Roach, J.L. (reds.): *op.cit.*, veral pp. 144 e.vv.
13. Szymanski, A.: "Toward a Radical Sociology", in Colfax, J.D. & Roach, J.L. (reds.): *op.cit.*, veral pp. 99-106. Vergelyk ook ander artikels in hierdie uitgawe, sowel as Hagedorn, R. & Labovitz, S.: *An Introduction into Sociological Orientations*, John Wiley & Sons, New York, 1973, pp. 24-31; Hoefnagels, H.: "Kritische Sociologie", in Rademaker, L. & Bergman, H. (reds.): *Sociologische Stromingen*, Aula, 1977, pp. 245-271; Held, D.: *op.cit.*; Connerton, P. (red.): *Critical Sociology : Selected Readings*, Penguin, Middlesex, 1976; O'Neill, J. (red.): *On Critical Theory*, Heinemann, Londen, 1977; Bester, C.W.: *Die Nuwe, Radikale Sosiologie*, Pro Rege, Potchefstroom, 1977; Wrong, D.H.: *Skeptical Sociology*, Heinemann, Londen, 1976.
14. Horowitz, I.L. (red.) in die "1971-Voorwoord" tot *The New Sociology : Essays in Social Science and Social Criticism in Honor of C. Wright Mills*, Oxford University Press, New York, 1971.
15. Winetrout, K.: "Mills and the Intellectual Default", in Horowitz, I.L. (red.): *The New Sociology*, p. 160.
16. Vergelyk Wallace, R.A. & Wolf, A.: *Contemporary Sociological Theory*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1980, pp. 86 e.vv.
17. Horowitz ("An Introduction to *The New Sociology*", in Horowitz, I.L. (red.): *The New Sociology*, p. 23) praat in dié verband van die noodsaaklike "double vision" van die sosiologie, naamlik "insight and criticism".
18. Hagedorn, R. & Labovitz, S.: *op.cit.*, p. 30.
19. Veblen, soos aangehaal deur Dowd, D.F.: "Thorstein Veblen and C. Wright Mills: Social Science and Social Criticism", in Horowitz, I.L. (red.): *The New Sociology*, p. 65.
20. Vergelyk veral C. Wright Mills: *The Sociological Imagination*, Penguin, Middlesex, 1970; asook *The Power Elite*, Oxford University Press, New York, 1971.
21. Vergelyk in hierdie verband die volgende: Schoeman, M.J.: *Waarheid en Werklikheid in die Kritiese Teorie van Herbert Marcuse*, J.L. van Schaik, Pretoria, 1979; asook Held, D.: *op.cit.*, pp. 223-246.
22. Gedagtes oor Habermas, in Held, D.: *op.cit.*, pp. 247 e.vv.
23. Dit behels vir radikale en kritiese sosioloë die teenoorgestelde as "establishment"-sosiologie, wat in wese 'n bourgeois sosiologie is, en waarteen hulle 'n uiters veroordelende standpunt inneem.
24. Horowitz ("Social Science Mandarins", in Horowitz, I.L. (red.): *Foundations of Political Sociology*, Harper & Row, New York, 1972) praat in hierdie verband van sosiaal-wetenskaplikes as "social science mandarins" wat in die hande van regerings blote instrumente is om besluite en beleid te regverdig en te legitimeer; bepaald nie om beleid daar te stel of te verifieer nie. Mills se bewering dat sosioloë (onderlê as suiwer navorsingstegnici) in diens van die maghebbers gaan staan het en in die proses hul politieke bewussyn en kritiese sin verloor het, slaan eweneens

op dié beginsel (C. Wright Mills: *The Sociological Imagination*, veral pp. 87 e.vv.). Dieselfde geld ook Nicolaus se verwysing na sosioloë as die "direct financial creatures, functionally the house-servants of civil, military, and economic sovereignty". Nicolaus is ook van mening dat die sosiologie (in Amerika altans) by uitstek gekenmerk word daarin dat die onderdrukkers die onderdruktes ondersoek. Hy wil dan hê dat die radikale sosioloog hierdie prosedure moet omkeer en die heersers vanuit die oogpunt van die uitgebuites en die onderdruktes ondersoek. (M. Nicolaus: "The Professional Organization of Sociology : A View from Below", in Blackburn, R. (red.): *Ideology in Social Science : Readings in Critical Social Theory*, Fontana, 1977, pp. 45, 51 en 52).

25. Wrong, D.H.: *op.cit.*, p. 3.
26. Bauman, Z.: *Towards a Critical Sociology : An Essay on Commonsense and Emancipation*, Routledge & Kegan Paul, Londen, 1976.
27. *Ibid.*, p. 96.
28. Ons moet nie uit die oog verloor nie dat 'n belangrike nuwe-effek van hierdie bevraagtekening juis die ontketening van 'n waardevolle suiweringsdebat ten opsigte van teorie en metodologie in die sosiologie was; soveel so dat dit tog wel (soos Held D.: *op.cit.*, p. 364 dit stel) een van die hoofbronne van stimulus in die twintigste-eeuse filosofiese en sosiale denke was.
29. Horowitz, I.L.: "An Introduction to *The New Sociology*", in Horowitz, I.L. (red.): *The New Sociology*, pp. 30 en 31.
30. Dowd, D.F.: "Thornstein Veblen and C. Wright Mills : Social Science and Social Criticism", in Horowitz, I.L. (red.): *The New Sociology*, p. 63.
31. Met verwysing na die posisie van die Suid-Afrikaanse sosiologie en die rol van die sosioloog in hierdie samelewing, ook sover dit rekonstruksiedenke en rekonstruksiebetrokkenheid betref, is veral die volgende literatuur van belang; Cilliers, S.P.: *Some Remarks on the State of Sociology*, Presidensiële Rede, ASSA, Maputo, 1972 (soos gepubliseer in *Papers from the First Congress of the Association for Sociologists in Southern Africa*, Multicopy Centre, Durban, 1973, pp. 30-43); Gutkind, P.C.W. & Waterman, P. (reds.): *African Social Studies : A Radical Reader*, Heinemann, Londen, 1977; Hare, A.P. & Savage, M.: "Sociology of South Africa", in *Annual Reviews*, 5, 1979, pp. 329-350; Higgins, E.: *Sociology : Promise and Problems*, Professorale Intreerede, Rhodes-Universiteit, Grahamstad, 1974; Meer, F.: *The Meaning of Sociology in Southern Africa*, Presidensiële Rede, ASSA, Maseru, 1973; Oosthuizen, J.S.: "Die Toestand van die Sosiologie in Suid-Afrika : 'n Kritiese Selfondersoek", in *Die Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Sosiologie*, vol. 12, nr. 1, 1981, pp. 23-47; Schutte, A.G.: *Is Sociology Possible in Contemporary South Africa?*, Presidensiële Rede, ASSA, Grahamstad, 1981; Sonn, F.: "Die Sosiologie, die Gemeenskap en die Onderwys", in *Die Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Sosiologie*, vol. 12, nr. 1, 1981, pp. 14-22.
32. Vergelyk Hagedorn, R. & Labovitz, S.: *op.cit.*, pp. 24 e.vv.
33. Bottomore, T.B.: "Conservatism and Radicalism in Sociology", in Bottomore, T.B.: *Sociology as Social Criticism*, p. 14.
34. Wat samelewingsanalise betref, moet sosioloë egter altyd bewus daarvan wees dat die sosiologiese tradisie 'n wye spektrum van teoretiese en metodologiese oriëntasies bevat, en dat programme van analise dus nie altyd dié van konflikteore-

tici, van "underdog"-sosiologie en van die radikale en kritiese sosioloog sal en selfs behoort te behels nie. Die keuse is egter 'n kwessie van filosofie, van voorkeur, van oogmerk en van praktiese oorweging.

35. Berger praat in hierdie verband treffend van die "built-in debunking effect", die "unmasking imperative", en die "debunking motif inherent in sociological consciousness", (Berger, P.L.: *Invitation to Sociology : A Humanistic Perspective*, Penguin, Middlesex, 1973, pp. 51 e.v.; asook "Sociology and Freedom", in *The American Sociologist*, vol. 6, 1971, p. 2.)
36. In dié opsig moet ek my egter met Higgins vereenselwig wanneer hy sê dat die kritiese karakter van die sosiologie nie noodwendig van die sosioloog 'n revolusionêr maak nie; eweneens maak sy konsepsie van die samelewing as 'n preêre realiteit nie van hom 'n siener nie. (Higgins, E.: *op.cit.*, pp. 15 en 16.)
37. Die balansstelling van Wrong is vir my in hierdie verband noodsaaklik wanneer hy ten opsigte van die sosioloog as skeptikus die volgende opmerk: "The skeptic, however, is not a nihilist or cynic in the sense of denying or denegrating all values; he is, rather, committed to intellectual integrity, to telling the truth, as his own chosen highest value . . . " (Wrong, D.H.: *op.cit.*, p. 12). Sosioloë moet ook die vermaning van Berger ter harte neem, naamlik dat die skeptisisme van die sosioloog verder moet gaan as die *status quo* en ook daardie programme vir nuwe sosiale ordes (óók dié van die radikale en kritiese sosioloë) met skeptisisme sal bejeën. (Berger, P.L.: "Sociology and Freedom", in *The American Sociologist*, vol. 6, 1971, p. 4.)
38. Bottomore, T.B.: "Conservatism and Radicalism in Sociology", in Bottomore, T.B.: *Sociology as Social Criticism*, pp. 15-16. Vergelyk in hierdie verband ook Berger, P.L.: "Sociology and Freedom", in *The American Sociologist*, vol. 6, 1971. Berger stel dit egter baie duidelik — en ek moet my daarmee vereenselwig — dat sosioloë moet beseef dat die afloop van hierdie vrymakende effek van hul vak nie altyd vooraf bereken kan word nie.
39. Hoefnagels, H.: "Kritische Sociologie", in Rademaker, L. & Bergman, H. (reds.): *op.cit.*, pp. 265 e.v.
40. Benewens hierdie beperkinge van die vak self in samelewingsrekonstruksie, moet daar in die Suid-Afrikaanse konteks ook altyd in gedagte gehou word — veral deur radikale en kritiese sosioloë — dat daar ingrypende beperkinge op die werksaamhede van sosioloë geplaas word wat dit in vele opsigte vir hom uiters riskant maak om hom met die radikale rekonstruksie van die samelewing te bemoei. Vergelyk in hierdie verband veral die gemelde geskrifte van Schutte, Meer, Hare en Savage, Oosthuizen, Sonn, Cilliers en Higgins.

BRONNELYS

- Arblaster, A. & Lukes, S. (reds.): *The Good Society: A Book of Readings*, Methuen, Londen, 1971.
- Bauman, Z.: *Towards a Critical Sociology: An Essay on Commonsense and Emancipation*, Routledge & Kegan Paul, Londen, 1976.
- Berger, P.L.: "Sociology and Freedom", in *The American Sociologist*, vol. 6, 1971, pp. 1-5.
- Berger, P.L.: *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*, Penguin, Middlesex, 1973.
- Bester, C.W.: 'n *Analise en Evaluering van die Rol van Ideologie in Enkele Fasette van die Kontemporêre Sosiologie*, Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, Potchefstroom, 1975.
- Bester, C.W.: *Die Nuwe, Radikale Sosiologie*, Pro Rege, Potchefstroom, 1977.
- Bittner, E.: "Radicalism", in Sills, D.L. (red.): *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, vol. 13, The MacMillan Co. en The Free Press, 1968, pp. 294-300.
- Blackburn, R. (red.): *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory*, Fontana, 1977.
- Bottomore, T.B.: *Sociology as Social Criticism*, George Allen & Unwin, Londen, 1975.
- Bottomore, T.B. (red.): *Crisis and Contention in Sociology*, Sage Publications, Londen, 1975.
- Bottomore, T.B.: *Marxist Sociology*, The MacMillan Press, Londen, 1975.
- Cilliers, S.P.: *Some Remarks on the State of Sociology*, Presidensiële Rede, ASSA, Maputo, 1972 (soos gepubliseer in *Papers from the First Congress of the Association for Sociologists in Southern Africa*, Multicopy Centre, Durban, 1973, pp. 30-43).
- Chambliss, W.J. (red.): *Sociological Readings in the Conflict Perspective*, Addison-Wesley, Menlo Park (Kalifornië), 1973.
- Coetzee, J.K.: *Die Sosioloog in die Samelewing – 'n Kreatiewe Betrokkenheid*, Professorale Intreerede, Bloemfontein, 1980.
- Colfax, J.D. & Roach, J.L. (reds.): *Radical Sociology*, Basic Books, New York, 1971.
- Connerton, P. (red.): *Critical Sociology: Selected Readings*, Penguin, Middlesex, 1976.
- Dahrendorf, R.: *Class and Class Conflict in an Industrial Society*, Routledge & Kegan Paul, Londen, 1972.
- Gouldner, A.W.: *The Coming Crisis of Western Sociology*, Heinemann, Londen, 1971.
- Gouldner, A.W.: *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*, Penguin, Middlesex, 1975.
- Gutkind, P.C.W. & Waterman, P. (reds.): *African Social Studies: A Racial Reader*, Heinemann, Londen, 1977.

- Hagedorn, R. & Labovitz, S.: *An Introduction into Sociological Orientations*, John Wiley & Sons, New York, 1973, pp. 24-31.
- Hare, A.P. & Savage, M.: "Sociology of South Africa", in *Annual Reviews*, 5, 1979, pp. 329-350.
- Held, D.: *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas*, Hutchinson & Co., Londen, 1980.
- Higgins, E.: *Sociology: Promise and Problems*, Professorale Intreerede, Rhodes-Universiteit, Grahamstad, 1974.
- Hoefnagels, H.: "Kritische Sociologie", in Rademaker, L. & Bergman, H. (reds.): *Sociologische Stromingen*, Aula, 1977, pp. 245-271.
- Horowitz, I.L. (red.): *The New Sociology: Essays in Social Science and Social Theory in Honor of C. Wright Mills*, Oxford University Press, New York, 1971.
- Horowitz, I.L.: *Foundations of Political Sociology*, Harper & Row, New York, 1972.
- Jansen, N.: *Die Ssamelewingskritiek van C. Wright Mills*, H & R-Academica, Kaapstad, 1980.
- Loubser, J.J.: "The Values Problem and the Role of the Sociologist in Society: Towards a Humanistic Sociology", in *Papers from the First Congress of the Association for Sociologists in Southern Africa*, Multicopy Centre, Durban, 1973.
- Marcuse, H.: *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Beacon Press, Boston, 1964.
- Marx, K. & Engels, F.: *The Communist Manifesto*, Penguin, Middlesex, 1977.
- Meer, F.: *The Meaning of Sociology in Southern Africa*, Presidensiële Rede, ASSA, Lesotho, 1973.
- Mills, C. Wright: *The Sociological Imagination*, Penguin, Middlesex, 1970.
- Mills, C. Wright: *The Power Elite*, Oxford University Press, 1971.
- Neal, F.W.: "Radicalism", in Gould, J. & Kolb, W.L. (reds.): *A Dictionary of the Social Sciences*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964, p. 572.
- O'Neill, J. (red.): *On Critical Theory*, Heinemann, Londen, 1977.
- Oosthuizen, J.S.: *Die Selfbeeld van die Sosiologie – en Sosioloë*, Professorale Intreerede, Pretoria, 1980.
- Oosthuizen, J.S.: "Die Toestand van die Sosiologie in Suid-Afrika: 'n Kritiese Selfondersoek", in *Die Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Sosiologie*, vol. 12, nr. 1, 1981, pp. 23-47.
- Rip, C.M.: *Sociology: Images and Expectations*, Presidensiële Rede, S.A.S.O.V., Johannesburg, 1976.
- Roach, J.L.: "The Radical Sociology Movement: A Short History and Commentary", in *The American Sociologist*, vol. 5, 1970, pp. 224-232.
- Roode, C.D.: *Akademiker-Sosioloog en Gemeenskap*, Professorale Intreerede, Bloemfontein, 1969.
- Schoeman, M.J.: *Waarheid en Werklikheid in die Kritiese Teorie van Herbert Marcuse*, J.L. van Schaik, Pretoria, 1979.

Schutte, A.G.: *Is Sociology Possible in Contemporary South Africa?*, Presidentiële Rede, ASSA, Grahamstad, 1981.

Sonn, F.: "Die Sosiologie, die Gemeenskap en die Onderwys", in *Die Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Sosiologie*, vol. 12, nr. 1, 1981, pp. 14-22.

Van den Berg, A.: "Critical Theory: Is There Still Hope?", in *American Journal of Sociology*, vol. 86, nr. 3, 1980, pp. 449-476.

Verhoeven, J.: "Die 'Frankfurter Schule' en 'Radicale Sociologie'", in *Sociologie II*, Acco, Leuven, 1978, pp. 5.1-5.41 en pp. 6.1-6.38.

Wallace, R.A. & Wolf, A.: *Contemporary Sociological Theory*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1980, pp. 86 e.vv.

Wrong, D.H.: *Skeptical Sociology*, Heinemann, Londen, 1976.

---oOo---

